

УДК 930.1(477)–058.243«1946–1965»

ДМИТРО НЕФЬОДОВ

м. Миколаїв

dmitr-nefyodov2@yandex.ru

nefyodovdv@gmail.com

ПЕРЕГЛЯД РАДЯНСЬКИХ ОЦІНОК ІСТОРІЇ ПОВОЄННОГО РОБІТНИЦТВА УРСР (1946–1965 рр.) СУЧАСНОЮ УКРАЇНСЬКОЮ ІСТОРІОГРАФІЄЮ

На переконання сучасних вітчизняних науковців, адміністративно-командна система негативно впливала на виробничу діяльність робітників, неухильно вела до зниження результативності промислового потенціалу України. Це викликало соціальне невдоволення, породжувало байдужість і розчарування серед робітництва. Вчені прийшли до висновку, що посилення соціальної напруженості стримувалось ідеологічними і репресивно-наказовими методами роботи партійно-державного апарату. Системним висновком новітньої української історіографії є умовивід про те, що виробнича діяльність індустріальних виробників, їх трудова і громадсько-політична активність стримувалась повновладдям бюрократичного управлінського апарату. В буднях «будов комунізму», в тіні очевидних пріоритетів військово-промислового комплексу складалась самознищувальна економіка, яка ігнорувала потреби робітника.

Ключові слова: УРСР, робітничий клас, повоєнна відбудова, історіографія, методологія.

З набуттям Україною незалежності та становленням суверенної вітчизняної науки розроблення робітничої тематики представниками соціально-гуманітарної сфери загальмувалось, ставши неprestижним. Увагу науковців міцно і надовго привернули до себе ті події та сторінки вітчизняної історії, які прийнято називати «білими» – сфальсифіковані, малодосліджені або не досліджені взагалі. До того ж позбавлення робітництва декларованого статусу «гегемона суспільства» і ролі «головного локомотива на шляху до комунізму», зменшення чисельності, деморалізація й пасивність самих робітників також зменшили мотивацію дослідників займатись цією проблематикою. Однак попри очевидну втрату позицій і відчутне зменшення обсягів друкованої (а нині й електронної) продукції, робітнича тематика продовжує залишатися «в обіймі» дослідження повоєнного розвитку України. Об'єктивність, мультикультурність і незаангажованість, можливість обрати будь-яку з наявних у сучасній світовій історичній науці методологію дослідження стимулювали перегляд радянських оцінок повоєнного робітництва УРСР поза принципом партійності. Можливість уперше за довгі роки створювати історичні знання задля науки, а не для

обґрунтування політичного курсу сприяла оновленню поглядів на, здавалось би, повністю опрацьовані та вичерпані теми.

Кардинальні теоретико-методологічні й концептуальні зміни у вітчизняній історичній науці породили ряд дискусій стосовно самої дефініції «робітничий клас». Навіть протягом радянського періоду в історичних і соціологічних дослідженнях точилися полеміки з приводу меж робітничого класу, тобто за яким критерієм слід наповнювати змістом це поняття. З «реабілітацією» в новітній час західних соціологічних концепцій зняряддя останніх долучені до зазначеної дискусії.

У сучасній світовій науці існує три основні й суттєво відмінні варіанти визначення терміну «робітничий клас». Комплексний аналіз цих варіантів дефініцій здійснений провідним соціологом О. Симончук. У першому, найширшому, значенні робітничий клас – це сукупність працівників найманої праці – людей, які продають свою працю заради отримання матеріальної винагороди і залежать від власників засобів виробництва. Однак подібне визначення зазнає потужної критики через надто широке трактування як соціальної бази, так і сучасних процесів диверсифікації, коли численні наймані працівники

стають власниками акцій компаній, хоча й не мають права контролювати їх діяльність [5, 7]. У другому (найбільш застосовуваному і в західній, і в радянській соціології) значенні робітничий клас – це люди, зайняті фізичною працею. Нарешті, робітничий клас у найвужчому розумінні – це працівники, зайняті фізичною працею у промисловості. Саме це третє значення – промислові робітники – найчастіше зустрічається в спеціальній літературі, закріпилося воно й у громадській думці. Дослідниця О. Симончук підтримує позицію, що дефініція «робітничий клас» наповнювана різним змістом залежно від того, який стратифікаційний критерій акцентований дослідником [5, 8].

Зміни в соціальній структурі та соціальних верствах робітників, основні напрямки і механізми, тенденції й перспективи, галузеві та формаційні особливості цих змін простежені А. Заблоцькою. Згідно з її концепцією, в соціальному відношенні запропоновано розрізняти робітників за характером і змістом праці (зайняті механізованою, ручною працею, ремонтники і наладники), за рівнем кваліфікації (низької, середньої і високої), загальної освіти (чотири ступені – від нижчої, ніж неповна середня, до вищої), за розміром заробітної платні (низько-, середньо- і високооплачувані). За наведеною системою, соціальна структура складається з верств чотирьох перерахованих вище типів, і кожен робітник входить до всіх чотирьох. Ці верстви взаємопов'язані і водночас автономні, їх можна вважати характерними для індустріальної стадії розвитку економіки, яка наздоганяє провідні західні країни. А. Заблоцька доводить, що в соціальній структурі робітників у досліджуваній нами період наявні два протилежні за вектором спрямованості процеси: диференціація й інтеграція, тобто збільшення розбіжностей та їхнє зменшення. Перша тенденція переважає у структурних змінах за характером і змістом праці, друга – за рівнем загальної освіти і зарплатні. У сфері професійної кваліфікації безумовної переваги одного з цих процесів дослідниця не виявляє [2, 5].

Проаналізувавши історичні умови формування і функціонування системи освіти працюючої молоді та підлітків у повоєнний період, науковець Г. Кучеренко відзначила, що розго-

ртання мережі шкіл робітничої та сільської молоді відбувалося у складних політичних і соціально-економічних умовах. На їхній роботі, як і на функціонуванні всієї освітньої галузі, негативно позначалися брак приміщень, опалення, підручників і шкільного приладдя. Мали місце факти безвідповідального ставлення працівників освітніх відомств до проблем навчання трудящої молоді та підлітків, не завжди створювалися необхідні умови для навчання молоді у вечірніх школах з боку керівників виробничих колективів. Водночас навіть в умовах труднощів об'єктивного і суб'єктивного характеру в 1943–1950 рр. в Україні в цілому сформовано дієздатну мережу вечірніх шкіл робітничої молоді, що дало змогу охопити навчанням більшість молодих людей і підлітків, які мали бажання здобути загальну середню освіту без відриву від виробництва. За підрахунками Г. Кучеренко, в 1950 р. кількість шкіл досягла 4896, а учнів у них – 286600 осіб. Не в останню чергу популярність вечірніх шкіл серед робітничої молоді та підлітків у повоєнні роки пов'язана з тим, що за навчання в старших класах не бралася плата, як у денних школах. Вечірні школи відповідали прагненню молодих людей, зайнятих на виробництві, одержати середню чи семирічну освіту без відриву від виробництва, що відкривало перед ними шлях для продовження навчання в технікумах і вищих навчальних закладах [4, 16].

Спроба дослідити роль робітництва України, насамперед, його виробничу діяльність і внесок у розвиток промисловості республіки в 1953–1958 рр., запропонована Н. Ткачук: дослідниця розкриває причини піднесення і згасання трудової активності робітників, позитивні й негативні чинники в системі підготовки кадрів як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Значна увага в цій розвідці приділена проблемам підготовки і підвищення кваліфікації робітничих кадрів, від яких у значній мірі залежало високопродуктивне використання і подальше вдосконалення техніки збільшення випуску промислової продукції, зниження її собівартості і поліпшення якості. Н. Ткачук показує спробу по-новому поставити і розв'язати ці питання в 1950-ті рр., аналізує роботу загальноосвітніх шкіл, технічних учи-

лищ, технікумів, що готували робітників, поєднуючи виробниче навчання (з елементами інженерно-технічної підготовки) з трудовим, політехнічним і фізичним вихованням. Різними формами навчання, що забезпечували підготовку нових кадрів робітників і підвищення їх кваліфікації, було охоплено велику кількість трудівників безпосередньо на виробництві, і внаслідок значних успіхів у цій справі в 1953–1958 рр. з'явилося чимало робітників нових професій, пов'язаних зі зростанням технічного рівня підприємств. За підрахунками дослідниці, якщо в 1951 р. в республіці було підготовлено 475 тис. нових робітників, то в 1958 р. – 511 тис., підвищили кваліфікацію відповідно 673 тис. і 872 тис. чол. [6, 15]. На думку історика, при всій недосконалоості, половинчастості реформ у галузі управління і підготовки кадрів в умовах хрущовської «відлиги», вони все ж до певної міри активізували виробничу діяльність робітників, що сприяло підвищенню продуктивності праці й інших техніко-економічних показників промисловості України.

Дослідником Б. Буяком здійснено ґрунтовний аналіз такого напрямку забезпечення кадрової політики в західноукраїнському регіоні як переведення туди великої кількості робітників зі східних областей та інших республік СРСР. Істориком робиться акцент на тому, що шефство східних областей відбувалось шляхом закріплення представників партійних і комсомольських організацій за відповідними західними областями УРСР задля посилення асиміляції і русифікації. У той же час Б. Буяк наголошує на тому, що в значній мірі дані люди погано обізнані з особливостями того регіону, куди їх направляли. Не компетентні в тій чи іншій галузі, допускали серйозні помилки, зловживання, з їх боку мало місце і упереджене ставлення, недовіра до місцевих кадрів [1, 126]. Не дивлячись на вказані недоліки, Б. Буяк приходить до висновку, що працівники промисловості західноукраїнського регіону в повоєнний період отримали всі реальні можливості для підвищення свого культурно-освітнього рівня, ліквідоване безробіття, мало місце формування матеріального добробуту та соціального забезпечення, що у свою чергу сприяло швидкій індустріалізації [1, 178].

Науковець В. Король, комплексно дослідивши функціонування навчальних закладів системи державних трудових резервів під час повоєнної відбудови економіки України встановив, що їх організація, структура управління і діяльність повністю відповідали існуючій у ті часи тоталітарній моделі держави і суспільства та плановій адміністративно-командній економіці. Вчений відзначив, що вони зіграли ключову роль у відтворенні кадрового потенціалу індустріального робітництва, а також призвели до вимушеної міграції та урбанізації юнацтва, сприяла його русифікації та заідеологізованому мілітаризованому вихованню, їх діяльність значно вплинула на радянізацію молоді з територій, приєднаних під час Другої світової війни [3, 17].

Отже, на переконання сучасних вітчизняних дослідників, адміністративно-командна система негативно впливала на виробничу діяльність робітників, неухильно вела до зниження результативності промислового потенціалу України. Це викликало соціальне невдоволення, породжувало байдужість і розчарування серед робітництва. Вчені прийшли до висновків, що посилення соціальної напруженості стримувалось ідеологічними і репресивно-наказовими методами роботи партійно-державного апарату. Свобода як акт вибору, совість і думки особистості робітника ігнорувались. Поняття «свободи» визнавалось правомірним тільки щодо колективного суб'єкта. Для робітника воно означало пристосування до колективу, до існуючої обстановки. Така реалізація «свободи» послаблювала, а в більшості випадків зводила нанівець творчі починання робітників в управлінні виробництвом. Системним висновком сучасних дослідників є умовид про те, що виробнича діяльність індустріальних виробників, їх трудова і громадсько-політична активність стримувалась повновладдям бюрократичного управлінського апарату. Політика крайнього статизму призвела до того, що вищою цінністю у функціонуванні виробництва стали не інтереси робітників, не цінності людини і людської праці, а саме держави, її військова могутність. В буднях «будов комунізму», в тіні очевидних пріоритетів військово-промислового комплексу складалась самознищувальна економіка, яка ігнорувала потреби робітника.

Список використаних джерел

1. Буяк Б. Б. Розвиток промислової сфери в західних областях Української РСР упродовж 1944 – 50-х років. (На матеріалах Дрогобицької, Львівської, Станіславської, Тернопільської областей) : дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.01 / Буяк Богдан Богданович. — Тернопіль, 2001. — 258 с.
2. Заблоцька К. В. Соціальна структура робітників важкої промисловості України у 1960–1985 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / К. В. Заблоцька. — Донецьк, 2000. — 22 с.
3. Король В. М. Навчальні заклади системи трудових резервів у період відбудови економіки України (1943–1950 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. М. Король. — Запоріжжя, 2017. — 20 с.
4. Кучеренко Г. В. Освіта працюючої молоді та підлітків в УРСР (1943–1950 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Г. В. Кучеренко. — Черкаси, 2011. — 20 с.
5. Симончук О. Робітничий клас в Україні: хроніка втрат / О. Симончук // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2005. — № 4. — С. 5—25.
6. Ткачук Н. А. Виробнича діяльність робітників України в умовах лібералізації тоталітарного режиму (1953–1958 роки) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія громадських рухів і політичних партій» / Н. А. Ткачук. — К., 1994. — 22 с.

DMYTRO NEFYODOV

Mykolaiv

THE REVIEW OF THE SOVIET ASSESSMENTS OF THE UKRAINIAN SSR POSTWAR WORKING CLASS HISTORY (1946–1965) BY THE MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

According to the opinion of modern domestic scientists, the administrative-command system negatively influenced the production activity of the workers, steadily led to the decrease in the productivity of Ukraine's industrial potential. This caused social discontent, gave rise to indifference and frustration among the workers. Scientists came to the conclusion that the strengthening of social tension was restrained by ideological, repressive and command work methods of the party-state apparatus. The systematic conclusion of the modern Ukrainian historiography is that manufacturing activity of industrial producers, their labor and socio-political activity was restrained by the authority of the bureaucratic administrative apparatus. In everyday "communism building", in the shadow of obvious priorities of the military-industrial complex there was a self-destructive economy that ignored the needs of the working class.

Key words: Ukrainian SSR, working class, postwar reconstruction, historiography, methodology.

ДМИТРИЙ НЕФЁДОВ

г. Николаев

ПЕРЕСМОТР СОВЕТСКИХ ОЦЕНОК ИСТОРИИ ПОВОЕННОГО РАБОЧЕГО КЛАССА УССР (1946–1965 гг.) СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИЕЙ

По мнению современных отечественных ученых, административно-командная система негативно влияла на производственную деятельность рабочих, неуклонно вела к снижению результативности промышленного потенциала Украины. Это вызвало социальное недовольство, порождало безразличие и разочарование среди рабочих. Ученые пришли к выводу, что усиление социальной напряженности сдерживалось идеологическими и репрессивно-повелительными методами работы партийно-государственного аппарата. Системным выводом новой украинской историографии является умозаключение о том, что производственная деятельность индустриальных рабочих, их трудовая и общественно-политическая активность сдерживалась полномочиями бюрократического управленческого аппарата. В буднях «строек коммунизма», в тени очевидных приоритетов военно-промышленного комплекса состояла самоуничтожающаяся экономика, которая игнорировала потребности рабочего.

Ключевые слова: УССР, рабочий класс, послевоенное восстановление, историография, методология.

Стаття надійшла до редколегії 10.10.2017